

TASAVVUF TA'LIMOTIDA RATSIONALIZM VA IRRATSIONALIZM**Allanazorov Muxiddin Xayitovich***Axborot texnologiyalari va menejment universiteti**Pedagogika kafedrasi mudiri**muhiddinijtimoiy@gmail.com***Kalit so'zlar:** *tasavvuf, ratsional, irratsional, mistika,, iroda.*

Tasavvuf vakillarining ratsionallik va irratsionallik muammosiga bo'lgan munosabati o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ular diniy e'tiqod va bilimni bir-biriga zid deb hisoblamaganlar. Ular bu ko'rsatmalarni Allohga yetishish jarayonidagi bosqichlar deb bilishgan.

Tasavvufni chuqur o'rganish islomiy mistitsizmning falsafa va ilmiy bilish rivojlanishidagi rolini aniqlashga imkon beradi. Falsafaning shakllanishiga tasavvufning ta'siri shubha tug'dirmaydi. Uning aql, ratsionalizmdan shubhalanishi (skeptitsizmi) "falsafiy fikrni uyg'otgan, nazariy, falsafiy skeptitsizm haqida, bilish bosqichi, ilmiy bilimning rivojlanishi sifatidagi skeptisizm haqida fikr yuritishga undagan"¹. "Tasavvuf irratsionalizmni ratsional tafakkurga qarshi qo'ydi va shu bilan birga ba'zan falsafiy fikr yuritishga yaqinlashib boruvchi diniy hurfikrlik ko'rinishi sifatida namoyon bo'ldi"².

Tasavvuf bevosita kuzatishni, mistik "yorishishni", idrokni birinchi o'ringa qo'yib, ratsional bilish imkoniyatlarini kamsitdi, lekin uni to'laligicha istisno qilmadi. Shunga qaramasdan, al-G'azzoliydan keyingi davrda teosofiya yo'nalishi, ya'ni mistikaviy Allohga yetishishning ratsional falsafa bilan bo'lgan sintezi kuchga kiradi³. G'oyaviy jihatdan tasavvuf hech qachon yagona tizimga ega bo'lmagan.

"Shaxsiy fahmlash (tushunish) natijasi sifatidagi olamni mistikaviy tarzda idrok etish mistik kechinmalarning individualligini ko'zda tutadi. Haqiqatga etishish yo'lidan etaklovchi ruhoniylar murabbiylar obro'sini tan olish bilan birga tasavvuf turli "maktablar" mavjudligiga yo'l qo'ydi, ular esa vaqti-vaqti bilan tashkiliy jihatdan shakllanib, tasavvufiy jamoalarga (yo'nalishlarga) aylanib bordi. Bu jamoalar a'zolari uchun mistikaviy tajribani tushunish emas, balki uni amalga oshirish usullari muhim ahamiyat kasb etgan. Yuqori darajada falsafiy tus olgan yo'nalishlardan "teosofiya mistisizmi" hisoblanadi. Uning "Apostoli" (xavoriysi) deb buyuk shayx Ibn Arabiy tan olingan"⁴.

Abu Bakr Muhammad Ibn Arabiy (1165–1240) tasavvufiy tasavvurlarning tartibga solingan tizimini yaratdi, shuning uchun uni hozirgacha "Ash-shayx al-akbar" (buyuk ustoz), deb atashadi.

¹ Смирнов А.В. Ибн Араби // Большая Российская энциклопедия.- М., 2003.

² O'sha joyda.

³ Степанянц М.Т. Философские аспекты суфизма.- М.: Наука, 1987. С.11-12.

⁴ Смирнов А.В. Ибн Араби // Большая Российская энциклопедия.- М., 2003.

Ibn Arabiyning “al-Futuxat al-Makkiyya” va “Fusus al-Hikam” asarlari eng ahamiyatli deb tan olingan, ularning tahlili natijasida tasavvuf falsafasi haqida to‘g‘ri tasavvurga kelish mumkin. Boshqa manbalar (masalan, Jaloliddin Rumiyning mashhur “Ma’naviy Masnaviy”si) allegorik, she’riy tarzda bayon etilib, ularning falsafiy talqinini amalga oshirish murakkabdir.

Ibn Arabiy borliqning yagona boshlang‘ich manbai va ichki “yorishish” orqali bilish haqidagi ta’limotni rivojlantirdi. O‘zining borliqning birligi (vahdat al-vujud) haqidagi ta’limotida “ilohiy bilimda barcha moddiy narsalarning g‘oyalari mavjud, ular undan kelib chiqadi va pirovardida qaytib boradi”, deb ta’kidlaydi.

“Vahdat al-vujud” konsepsiyasi borliqning bir vaqtning o‘zida fenomenal olamga nisbatan transsendentligi (ya’ni fenomenal olam chegaralaridan tashqarisida ekanligi) va unga immanentligini (ich-ichidan xosligi) bildiradi. “Biz o‘zimiz Allohni ifoda etish vositasi, atributimiz (xususiyatimiz). Bizning mavjudligimiz Uning mavjudligining ob’ektivatsiyasi xolos. Mavjud bo‘lishimiz uchun bizga Alloh kerak, biz Unga O‘zini O‘ziga namoyish etishi uchun kerakmiz”⁵.

Ibn Arabiy Allohni oliy yagona mohiyatli Reallik sifatida ikki jihatdan talqin etadi: aniqlab bo‘lmaydigan, g‘oyib, his etilmaydigan va bilib bo‘lmaydigan (botiniy) tabiati nuqtai nazardan hamda o‘ziga o‘xshatib va o‘zining xohishi bilan yaratilgan barcha mavjudotlarda namoyon bo‘luvchi Reallik, ya’ni ravshan, ko‘rinadigan (zohir) shakli nuqtai nazardan talqin etadi. Allohni bilish mutlaqo mumkin emas, inson aqli va tafakkuri Unga yetishaolmaydi. Ibn Arabiy fikriga ko‘ra, borliq - “yagona”, “ilohiy mohiyatning” cheksiz va to‘xtovsiz o‘zgarib turuvchi, Mutlaqning ko‘zgulari rolini ijro etuvchi moddiy olam obrazlarida namoyon bo‘lishidir”⁶.

Tasavvuf ratsional bilishni inkor etmagan, lekin shu bilan birga uning imkoniyatlari cheklanganligini ta’kidladi. “Alloh darvozasigacha yetaklab borgunga qadar aql ajoyib va qimmatlidir. Bu darvozaga yetdim deganingda, undan voz kech..., o‘zingni Allohga topshir: endi “qanday qilib” va “nima uchun” degan savollarga javob izlash befoyda”⁷. Ratsional bilimning haqiqatga yetishtiraolmasligi sababi uning nomukammalligida emas, balki, uning yetarli emasligidadir. Bunda ichki his (intuitsiya) zarurdir.

Tasavvufni qiziqtirgan asosiy masala – mutlaq haqiqatni bilish mumkinmi? – ham ijobiy, ham salbiy hal etiladi. Salbiy “yo‘q” javob Alloh – Haqni aql bilan bilib bo‘lmaydiganini anglatadi. “Olam o‘z-o‘zidan mavjud emas, u Allohning mavjudligidir, shuning uchun olam Uni hech qachon tushunib yetmaydi. Bu ma’noda Alloh ichki his uchunmi, kuzatish uchunmi noma’lum bo‘lib qoladi, chunki bebaqo boqiyini qamrab olaolmaydi”⁸.

⁵ Шиммель А. Мир исламского мистицизма.- М., 2000. С. 210.

⁶ Ибн Араби. Фусус аль-хикам. Цит. по: Степанянц М.Т. Философские аспекты суфизма.

⁷ Степанянц М.Т. Философские аспекты суфизма.- М.: Наука, 1987. С. 30-31.

⁸ Ибн Араби. Фусус аль-хикам. Цит. по: Степанянц М.Т. Философские аспекты суфизма.

Tasavvuf gnoseologiyasining o'ziga xosligi inson o'z-o'zini bilish vositasi orqali haqiqatga yetishish ko'rsatmasi, yo'nalishi bilan aniqlanadi. Bunda o'zining shaxsiy fenomenal bo'lmish "men"ini yo'q qilish, xotiradan chiqarib tashlash orqali o'zining haqiqiy mohiyatini ochish, oshkor qilish zarur.

Inson – ichida ilohiylik joylashgan, ilohiylikni saqlovchi mavjudotdir. Insonning johilligi shundan iboratki, u o'zining yuksak maqsadini esdan chiqarib, hamma yoqdan haqiqatni izlaydi, haqiqat esa uning o'zida ekanligini bilmaydi. Fenomenal "men"ning "vafoti" haqiqiy bilimga yo'l ochadi, bu bilimda ob'ekt-sub'ektga bo'linish yo'q bo'lib, borliqning birligi Haqiqatiga yetishiladi.

Ratsionallik va irratsionallik borasida gap ketganda "intuitsiya" tushunchasini ham nazardan chetda qoldirmaslik lozim. Lotin tilidan "intuitsiya" so'zi tarjimasi "diqqat bilan ko'rmoq", ya'ni "mantiqiy mulohaza qilmasdan turib, bevosita haqiqatga yetishish qobiliyati", degan ma'noni bildiradi. Tabiatshunos o'z diqqatini uni qamrab turgan tashqi dunyo ob'ekt va hodisalariga qaratadi. Faylasuf o'zining aqliy nigohini tashqi va ichki dunyolarga qaratib, "qalb qa'rini" o'rganadi. Mistikaviy intsuitsiya "o'z-o'ziga sinchiklab, diqqat bilan qarash, tikilish", o'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini kuzatishga yo'nalgan.

Yuqorida bayon etilgan fikrlardan quyidagi xulosa kelib chiqadi, har bir tarixiy davr dunyoqarashida, dunyoni his etilishida ratsionallik va irratsionallik mavjuddir, ular olam va insonni qarama-qarshi nuqtai nazardan bilishga yordam beradi. Ularning bir-biri bilan kurashi inson aqli tomonidan o'zining cheklanganligi va mukammal emasligini, insonning o'zida bilishning boshqa imkoniyatlari mavjudligini tushunib yetishga olib keladi – makrokosmni bilish faqat mikrokosmga g'arq bo'lish orqali tadqiq qilinishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Газали. Избавляющий от заблуждения. (Пер. А.В. Сагадеева) // Григорян С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана (VII-XII вв.). –М.: Изд-во АН СССР, 1960.-Приложения.
2. Смирнов А.В. Ибн Араби // Большая Российская энциклопедия.- М., 2003.
3. Степанянц М.Т. Философские аспекты суфизма.- М.: Наука, 1987. С.11-12.
4. Шиммель А. Мир исламского мистицизма.- М., 2000.
5. Ибн Араби. Фусус аль-хикам. Цит. по: Степанянц М.Т. Философские аспекты суфизма.
6. Алланазаров, М. Х. (2023, June). TABOTABOIIY ILMIIY-FALSAFIY MEPOCI TASHNIFI. In Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference (pp. 58-66).
7. ALLANAZAROV, M. THE WAY OF SCIENCE. THE WAY OF SCIENCE Учредители: Издательство Научное обозрение, (10), 46-48.
8. Allanazarov, M. K. (2023). TABOTABOIIY QARASHLARIDA DIALEKTIK MATERIALIZM TAHLILI. SCHOLAR, 1(15), 159-165.

9. Khaitovich, A. M. (2023). Ontological and Epistemological Views of Tabatabai. *Miasto Przyszłości*, 36, 77-83.
10. Allanazarov, M. K. (2019). THE ROLE OF EASTERN AND WESTERN PHILOSOPHY IN POINT OF VIEW ALLAME TABATABAI. *Theoretical & Applied Science*, (9), 147-150.